

O‘ZBEKISTONDA ALKOGOL VA TAMAKI MAHSULOTLARI UCHUN AKSIZ SOLIG‘I BIRXILLASHTIRILGAN STAVKALARINING SANOAT KO‘RSATKICHLARIGA TA‘SIRI

Pulatov Dilshod Xaqberdiyevich

Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi
Byudjet-soliq ilmiy tadqiqotlari instituti
direktorining birinchi o‘rinbosari prof., DSc.,

Mamatkulov Salimjon Raxmonkulovich

Soliq, bojxona va tarif siyosatini
takomillashtirish loyihasi bo‘lim boshlig‘i,
Toshkent davlat Iqtisodiyot universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Xujamuradov Abrorbek Ro‘zimurat o‘g‘li

Soliq, bojxona va tarif siyosatini
takomillashtirish loyihasi bo‘lim boshlig‘i,
Toshkent davlat Iqtisodiyot universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Otabekov Otajon G‘ayrat o‘g‘li

Soliq, bojxona va tarif siyosatini takomillashtirish
loyihasi bosh mutaxassisi

Abdiyev Mansur Musurmonovich

Soliq, bojxona va tarif siyosatini takomillashtirish
loyihasi bosh mutaxassisi

Annotatsiya

Maqolada O‘zbekistonning alkogol va tamaki sohasida aksiz solig‘i stavkalarining o‘zgarishi bilan bog‘liq ravishda ishlab chiqarish va import aylanmasining keng qamrovli ekonometrik tahlili hamda bashorati taqdim etilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi 2025–2027-yillarda aksiz to‘lanadigan mahsulotlar — pivo, vino, konyak va tamaki bo‘yicha chakana hamda ulgurji savdo aylanmasidagi kutilayotgan o‘zgarishlarni baholashdan iborat. Natijalar barcha turdagi tovarlar bo‘yicha savdo aylanmasining izchil o‘shini ko‘rsatmoqda.

Kalit so‘zlar: aksiz solig‘i; alkogol bozori; tamaki bozori; chakana savdo aylanmasi; ulgurji savdo aylanmasi; iqtisodiy o‘sh; fiskal siyosat; makroiqtisodiy tahlil; ekonometrik modellashtirish.

Аннотация

В статье представлен комплексный эконометрический анализ и прогноз производственного и импортного оборота в связи с изменением ставок акцизного налога в алкогольной и табачной отраслях Узбекистана. Основная цель - оценить ожидаемые изменения в обороте розничной и оптовой торговли подакцизными товарами, такими как пиво, вино, коньяк и табачные изделия, в 2025-2027 годах.

Rezultatlari demonstriruyot davlat byudjetiga daromad keltiruvchi vosita, balki iqtisodiy hamda ijtimoiy tartibga solish mexanizmi sifatida ham xizmat qiladi.

Ключевые слова: Акцизный налог; алкогольный рынок; табачный рынок; розничный товарооборот; оптовый товарооборот; экономический рост; фискальная политика; макроэкономический анализ; эконометрическое моделирование.

Abstract

The article presents a comprehensive econometric analysis and forecast of production and import turnover in relation to changes in excise tax rates in Uzbekistan's alcohol and tobacco sector. The main objective is to assess the expected changes in retail and wholesale trade turnover for excisable products - beer, wine, cognac, and tobacco - during 2025-2027. The results indicate a consistent growth in trade turnover across all types of these goods.

Keywords: Excise tax; alcohol market; tobacco market; retail trade turnover; wholesale trade turnover; economic growth; fiscal policy; macroeconomic analysis; econometric modeling.

KIRISH

Mazkur tadqiqot empirik aniqlikni siyosiy dolzarblik bilan uyg'unlashtirgan holda O'zbekistonning aksiz solig'iga tortiladigan tovarlari bo'yicha istiqbolli baho beradi. U soliqlarni rejalashtirish, tarmoq siyosatini ishlab chiqish va moliyaviy maqsadlarni sanoat faoliyati bilan muvozanatlashtirish uchun dalillarga asoslangan takliflar taqdim etadi.

Mazkur tadqiqot empirik aniqlikni siyosiy dolzarblik bilan uyg'unlashtirgan holda O'zbekistonning aksiz solig'iga tortiladigan tovarlari bo'yicha istiqbolli baho beradi. U soliqlarni rejalashtirish, tarmoq siyosatini ishlab chiqish va moliyaviy maqsadlarni sanoat faoliyati bilan muvozanatlashtirish uchun dalillarga asoslangan takliflar taqdim etadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Alkogol va tamaki mahsulotlariga qo'yiladigan aksiz solig'i bo'yicha xalqaro va mahalliy tadqiqotlar sohada turli yo'nalishlarda nazariy hamda empirik asoslarni yaratgan. Bir qator xalqaro tadqiqotlarda (Grossman, Chaloupka & Anderson, 2017) tamaki bozorida aksiz soliqlari asosan talab elastikligining pastligi sababli davlat uchun samarali fiskal instrument hisoblanishi ta'kidlangan. Laffer egri chizig'iga asoslangan nazariy yondashuvlar (Laffer Curve Policy Brief, 2022) aksiz solig'i orqali daromadni maksimallashtirish uchun optimal stavka darajalari mavjudligini ko'rsatadi. Klassik soliq yuki nazariyasi (Economics Help, 2021) iste'molchi va ishlab chiqaruvchi o'rtasidagi soliq yukining taqsimotini talab hamda taklifning nisbiy elastikligiga bog'laydi. Keynschilik modellariga asoslangan tadqiqotlar (Open Stax, 2023) esa yalpi ichki mahsulot va aholi sonining o'sishi aksizli mahsulotlarga bo'lgan talabni ham orttirishini ko'rsatadi.

METODOLOGIYA

Ushbu maqoladagi empirik tahlil O'zbekiston uchun 2016–2024-yillar oralig'ini qamrab oluvchi tizimli vaqt qatorlari ma'lumotlari to'plamiga asoslangan. Asosiy

bog‘liq o‘zgaruvchilar sifatida to‘rtta asosiy aksiz solig‘i to‘lanadigan mahsulot guruhining chakana va ulgurji savdo aylanmasi tanlandi: 1) pivo, 2) vino, 3) konyak, 4) tamaki.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tahlil uchun Milliy statistika qo‘mitasi ma‘lumotlaridan foydalanildi. Tadqiqot doirasida soliq stavkalari savdo aylanmasiga ta‘sir etuvchi tashqi siyosat vositalari sifatida ko‘rib chiqildi. Barcha aylanma va makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar ma‘muriy hamda statistik manbalardagi hisobot shakllariga muvofiq ravishda nominal qiymatlarda ifodalandi. Tovar aylanmasi to‘g‘risidagi ma‘lumotlar milliard so‘mda, aksiz solig‘i stavkalari esa mahsulotlarga xos o‘lchov birliklarida ko‘rsatildi.

Prognozlash jarayonini osonlashtirish maqsadida yakuniy ma‘lumotlar to‘plami vaqt qatorlari tuzilmasiga aylantirildi. Unda yillik intervallar bir xil belgilandi hamda barcha o‘zgaruvchilar bo‘yicha ma‘lumotlar muvofiqlashtirildi (1-jadval).

1-jadval

2016-2024-yillar davomida alkogol va tamaki mahsulotlarining ulgurji hamda chakana savdo aylanmasi ko‘rsatkichlari¹

mlrd. so‘mda

Yillar	Vino ulgurji savdo aylanmasi	Konyak ulgurji savdo aylanmasi	Pivo ulgurji savdo aylanmasi	Tamaki ulgurji savdo aylanmasi	Vino chakana savdo aylanmasi	Konyak chakana savdo aylanmasi	Pivo chakana savdo aylanmasi	Tamaki chakana savdo aylanmasi
2016	108,6	40,6	255,3	332,8	135,3	57,0	319,8	1 944,3
2017	87,9	34,6	208,3	213,7	151,7	57,0	419,8	2 394,4
2018	55,5	35,4	231,4	219,4	189,9	83,5	478,7	3 160,3
2019	137,9	28,0	165,1	493,2	210,8	81,2	587,3	4 214,1
2020	138,0	63,6	313,9	311,4	171,1	87,1	709,0	4 379,9
2021	318,2	284,3	436,1	633,8	168,8	96,1	981,5	5 129,9
2022	281,2	162,3	652,5	703,4	248,7	132,2	1 081,3	5 386,4
2023	217,5	185,5	934,9	675,3	161,3	98,6	1 483,5	6 531,1
2024	258,0	199,2	1 003,7	1 843,1	183,4	108,1	1 484,7	8 390,4

Prognozlash modellari

Ushbu tadqiqotda ikkita ekonometrik prognozlash yondashuvi qo‘llaniladi: chiziqli regressiya modeli va eksponensial (logarifmik-chiziqli) regressiya modeli. Bu ikki model aksiz solig‘i siyosati, makroiqtisodiy omillar va sanoat aylanmasi o‘rtasidagi munosabatlar haqida bir-birini to‘ldiruvchi nuqtai nazarlarni taqdim etadi.

Chiziqli model

Chiziqli model aylanma va tushuntiruvchi o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi qo‘shiluvchi munosabatni nazarda tutadi.

Rasmiy ravishda model quyidagicha ifodalanadi²:

$$Turnover_{it} = \beta_0 + \beta_1 * ExciseRate_{it} + \beta_2 * GDP_t + \beta_3 * Population_t + \beta_4 * CPI_t + \beta_5 * ExchangeRate_t + u_{it}$$

Bunda:

$Turnover_{it}$ - t-yilda i-mahsulot bo‘yicha chakana yoki ulgurji tovar aylanmasi

¹ O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasidan olingan ma‘lumot.

² <https://studylib.net/doc/10731944/multiple-regression--the-general-linear-model?utm>

$ExciseRate_{it}$ - i-mahsulotga qo'yilgan aksiz solig'i stavkasi
 GDP_t $Population_t$ CPI_t $ExchangeRate_t$, , , va - nazorat o'zgaruvchilari
 u_{it} - xatolik haddi

Eksponensial (logarifmik-chiziqli) model

Foizli bog'liqlikni aniqlash va elastiklikni baholash uchun eksponensial model bog'liq o'zgaruvchini natural logarifm yordamida o'zgartiradi¹:

$$\log(Turnover_{it}) = \beta_0 + \beta_1 * ExciseRate_{it} + \beta_2 * GDP_t + \beta_3 * Population_t + \beta_4 * CPI_t + \beta_5 * ExchangeRate_t + u_{it}$$

Bu yerda koeffitsiyentlar bashorat qiluvchi omilning bir birlikka o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan tovar aylanmasining foizdagi o'zgarishini aks ettiradi.

Har bir prognozlash usuli uchun sakkizta model ishlab chiqildi. Regressiya koeffitsiyentlari oddiy eng kichik kvadratlar usuli yordamida hisoblandi.

Pivo (Chakana savdo aylanmasi)²

Pivo sohasidagi chakana savdo aylanmasi prognoz qilinayotgan davrda barqaror o'sishi kutilmoqda. Chiziqli model 2025-yildagi taxminan 1,74 trillion so'mdan 2027-yilda 2,23 trillion so'mgacha o'sishini ko'rsatmoqda, eksponensial model esa 2027-yilga kelib 2,84 trillion so'mga yetib, biroz yuqoriroq o'sish egri chizig'ini taqdim etmoqda.

Pivo (Ulgurji savdo aylanmasi)

Ulgurji savdo aylanmasi prognozlari biroz pastroq mutlaq qiymatlarga ega bo'lsada, xuddi shunday tendensiyaga ega. Chiziqli prognoz 2025-yildagi 1,23 trillion so'mdan 2027-yilda 1,67 trillion so'mga o'sishni, eksponensial model esa xuddi shu davrda 1,36 trillion so'mdan 1,96 trillion so'mga o'sishni bashorat qilmoqda.

Vino (Chakana savdo aylanmasi)

Vinochilik sohasida chakana savdo aylanmasining prognoz davrida o'rtacha o'sishi kutilmoqda. Chiziqli model bo'yicha aylanma 2025-yildagi taxminan 204,0 milliard so'mdan 2027-yilga kelib 214,0 milliard so'mga yetishi bashorat qilinmoqda. Eksponensial model esa biroz tezroq o'sishni ko'rsatib, 2027-yilda aylanma 216,8 milliard so'mga yetishini taxmin qilmoqda.

Vino (Ulgurji savdo aylanmasi)

Vino sohasida ulgurji savdo aylanmasi ham xuddi shunday o'sish tendensiyasiga ega. Chiziqli model 2025-yildagi 312,8 milliard so'mdan 2027-yilda 366,8 milliard so'mgacha o'sishni bashorat qilsa, eksponensial model esa 2027-yilga kelib 511,8 milliard so'mgacha kuchliroq o'sishni ko'rsatmoqda.

Konyak (Chakana savdo aylanmasi)

Konyak sohasida chakana savdo aylanmasi prognoz davrida yuqori sur'atda o'sishi kutilmoqda. Chiziqli model 2025-yildagi 125,7 milliard so'mdan 2027-yilda 140,5 milliard so'mgacha o'sishni ko'rsatsa, eksponensial model esa 2027-yilga kelib 159,5 milliard so'mgacha tezroq o'sishni bashorat qilmoqda.

Konyak (Ulgurji savdo aylanmasi)

¹ https://cameron.econ.ucdavis.edu/aed/traedv1_09?utm

² Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

Konyak sohasidagi ulgurji savdo aylanmasi chakana savdo bozorida kuzatilgan kuchli o'sishni aks ettiradi. Chiziqli prognoz 2025-yildagi 247,9 milliard so'mdan 2027-yilda 301,2 milliard so'mgacha o'sishni ko'rsatsa, eksponensial model esa 2025-yildagi 327,7 milliard so'mdan 2027-yilda 573,0 milliard so'mgacha o'sishni bashorat qilmoqda.

Tamaki (Chakana savdo aylanmasi)

Tamaki mahsulotlari sohasidagi chakana savdo aylanmasi keng iste'mol bazasi va nisbatan past narx elastikligi tufayli aksiz to'lanadigan tovarlar orasida eng yuqori ko'rsatkichni saqlab qolishi kutilmoqda. Chiziqli model 2025-yildagi 7,62 trillion so'mdan 2027-yilga kelib 9,60 trillion so'mgacha o'sishni, eksponensial model esa 2027-yilga kelib 12,28 trillion so'mgacha keskin ko'tarilishni bashorat qilmoqda.

Tamaki (Ulgurji savdo aylanmasi)

Tamaki segmentidagi ulgurji savdo aylanmasi ham shunga o'xshash yo'nalishda rivojlanib, har ikkala model bo'yicha yildan-yilga sezilarli o'sish ko'rsatmoqda. Chiziqli prognoz 2025-yildagi 6,45 trillion so'mdan 2027-yilda 8,13 trillion so'mgacha, eksponensial model esa 2025-yildagi 7,02 trillion so'mdan 2027-yilga kelib 10,42 trillion so'mgacha o'sishni bashorat qilmoqda.

Ushbu maqolada keltirilgan prognoz natijalari O'zbekistonning aksiz solig'i to'lanadigan tovarlar sohalarida chakana va ulgurji savdo aylanmasining rivojlanishi bo'yicha bir qator muhim tendensiyalarni ochib beradi.

Birinchidan, barcha mahsulot toifalari - pivo, vino, konyak va tamaki bo'yicha chiziqli va eksponensial modellar prognoz davrida (2025-2027-yillar) tovar aylanmasining aniq o'sish yo'nalishini ko'rsatmoqda. Bu barqaror makroiqtisodiy o'sish, aholi soni va daromadlari darajasining asta-sekin ko'tarilishi hamda ushbu tovarlarning nisbatan noelastik iste'molchi bazasining ta'sirini aks ettiradi.

Ikkinchidan, mahsulotga xos bo'lgan xususiyatlar namoyon bo'lmoqda. Umumiy tovar aylanmasi bo'yicha tamaki sohasi eng ustun bo'lib, 2027-yilga kelib har ikkala model bo'yicha yillik prognoz ko'rsatkichlari 10 trillion so'mdan oshishi kutilmoqda.

Uchinchidan, ko'pgina mahsulot guruhlarida chakana savdo aylanmasi o'sishi ulgurji savdo aylanmasiga qaraganda kuchliroq va ta'sirchanroq bo'ladi. Bu ta'minot zanjiri bo'g'inlari o'rtasidagi taqsimot tuzilmalari, narx ustamasi va talab elastikligidagi farqlarni aks ettirishi mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Natijalar makromoliyaviy muvofiqlashtirish muhimligini tasdiqlaydi. Tovar aylanmasi bashoratlari faqat aksiz stavkalari bilan emas, balki keng iqtisodiy vaziyat bilan ham bog'liq. Yalpi ichki mahsulot o'sishi, inflyatsiyani nazorat qilish va valyuta kursi barqarorligi soliqqa tortiladigan faoliyat kuchini aniqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu esa aksiz solig'i siyosatini alohida emas, balki yaxlit moliyaviy tizimga integratsiya qilish zarurligini ta'kidlaydi.

Bizning fikrimizcha tadqiqot natijalari O'zbekistondagi aksiz solig'i siyosati uchun bir qator muhim takliflarni keltirib chiqaradi.

1. Qisqa muddatda aksiz solig'i stavkalarining barqarorligini saqlash.

O'zbekistonning hozirgi aksiz siyosati Laffer egri chizig'ining pasaymaydigan qismida ekanligini va soliq stavkalari hali bozor faoliyatiga to'sqinlik qilmayotganini anglatadi. Shu sababli, biz keyingi ikki-uch yil davomida, ayniqsa narxga ta'sirchanligi pastroq bo'lgan mahsulotlar, masalan, tamaki va pivo uchun stavkalar barqarorligini saqlash taklif etiladi.

2. Talab elastik bo'lgan mahsulotlar uchun aksiz solig'i stavkalarini bosqichma-bosqich moslash.

Vino (*tabiiy ravishda achitilgan tabiiy vinolar*) uchun aksiz solig'i stavkasini (*1 litr uchun*) 2026-yilda 6 050 so'm va 2027-yilda 6 590 so'm miqdorida, konyak uchun 2026-yilda 52 000 so'm va 2027-yilda 56 000 so'm miqdorida belgilash taklif etiladi.

3. Aksiz siyosatini shakllantirish uchun iqtisodiy ko'rsatkichlardan foydalanish.

Makroiqtisodiy monitoringni aksiz solig'ini rejalashtirish jarayoniga kiritish taklif etiladi. Bu quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- YAIM o'sish chegaralaridan stavkalarni qayta ko'rib chiqishni boshlash uchun foydalanish;

- Real qiymatni saqlab qolish uchun stavkalarni qisman inflyatsiyaga bog'lash;

- Import qilinadigan tovarlar stavkalarini baholashda valyuta kursining beqarorligini hisobga olish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Grossman, M., Chaloupka, F. J., & Anderson, R. (2017). The demand for tobacco products. *Journal of Drug Issues*, 47(2), 203–217.

2. International Monetary Fund (IMF). (2023). How to design excise taxes on alcohol and tobacco. IMF How-to Notes. <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/HowToNotes/2023/English/HTNEA2023004.ashx>

3. Laffer, A. B. (2022). The Laffer Curve: Policy brief v2.2. Economics for Health Institute. https://www.economicsforhealth.org/files/research/470/Laffer-Curve-Policy-Brief_v2.2.pdf?utm_source=chatgpt.com

4. OpenStax. (2023). Principles of Economics (3rd ed.). OpenStax, Rice University. <https://openstax.org/books/principles-economics-3e>

5. EconomicsHelp. (2021). Tax incidence. <https://www.economicshelp.org/concepts/tax-incidence/>

6. Cameron, A. C. (2009). Regression analysis of count data. UC Davis Economics. https://cameron.econ.ucdavis.edu/aed/traedv1_09

7. Studylib. (n.d.). Multiple regression: The general linear model. <https://studylib.net/doc/10731944/multiple-regression--the-general-linear-model>

8. Ўзбекистон Республикаси. (2019). Солиқ кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги Қонун, 599-сон (30.12.2019).

9. Ўзбекистон Республикаси Миллий статистика қўмитаси. (2016–2024). Иқтисодий ва молиявий кўрсаткичлар бўйича йиллик маълумотлар. Тошкент.

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:

Ingliz tili muharriri:

Rus tili muharriri:

Musahhah:

Sahifalovchi va dizaynerlar:

Xakimov Ziyodulla Axmadovich

Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich

Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li

Karimova Shirin Zoxid qizi

Sadikov Shoxrux Shuxratovich

Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2025-yil, oktabr, 10-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta:

info@marketingjournal.uz

Bot:

[@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)

Tel.:

+998977838464, +998939266610

Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 332/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. GOCT 7.56-2002 " Seriyali nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlataro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**